

УДК 37.016:811.161.2'373]:27
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/29.209584>

Тетяна РУДЮК,
orcid.org/0000-0002-3679-5648
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри стилістики
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри української мови та методик її навчання
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) Swirid@i.ua

ВИВЧЕННЯ РОДИННОЇ ЛЕКСИКИ В КОНТЕКСТІ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХРИСТІАНСТВА (КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ АСПЕКТ)

У статті здійснено теоретичний аналіз і практичне декодування тексту Святого Письма в аспекті досліджуваної проблеми. Реалізовано методику послідовної підтримки процесу вивчення родинних лексем у біблійному контексті, як-от: визначення семантичного навантаження, християнізованого символізму, особливостей лексичного та переносного значення, синонімічного та антонімічного аспектів, запровадження схем аналізу та ін. Акцентовано увагу на найважливіших поняттях, пов'язаних із подружнім життям, трактуванням указаних дефініцій крізь призму християнської культури. Спроектовано ефективність формування родинної лексичної компетенції засобами духовності.

Серед умов, які забезпечували результативність комунікативно-діяльсного підходу під час вивчення родинної лексики в аспекті досліджуваного питання, визначено необхідність нового прочитання Святого Письма та формування відповідної системи вправ за послідовними алгоритмами міжособистісної взаємодії. Установлено етапи саморефлексії, які взаємопов'язано з мовним матеріалом та власними креативними міркуваннями. Звернено увагу на схему взаємозумовлених процесів функціонування слів і еволюційних принципів загалом. Представлено рисунок кругообігу молитви в життєдіяльності сім'ї, з'ясовано її закономірності та роль. Запропоновано творчий погляд на застосування елементів сучасних ІТ у контексті вивчення родинної лексики.

Зроблено висновки про перспективність використання комунікативно-діяльсного підходу та можливості інтенсифікації процесів засвоєння досліджуваних одиниць, наприклад: моделювання особистісно-сімейних ситуацій; залучення до вирішення проблем; прийняття відповідальних рішень і набуття досвіду задля уникнення майбутніх помилок, формування навичок спілкування з ближнім.

Ключові слова: християнство, родинна лексика, комунікація, комунікативно-діяльсний підхід, лексична родинна компетентність, шлюб.

Tetiana RUDIUK,
orcid.org/0000-0002-3679-5648
Candidate of Philological Sciences,
Doctoral Student at the Department of Stylistics
of National Pedagogical Dragomanov University,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Methods
of Nizhyn Mykola Gogol State University
(Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) Swirid@i.ua

STUDY FAMILY VOCABULARY IN THE CONTEXT OF THE EDUCATIONAL POTENTIAL OF CHRISTIANITY (COMMUNICATIVE AND ACTIVITY ASPECT)

The article is about the theoretical analysis and practical decoding of the Scriptures in the aspect of the studied problem. The method of consistent studying family lexemes in the biblical context, such as: definition of semantic load, Christianized symbolism, peculiarities of lexical and figurative meaning, synonymous and antonymic aspects, using of analyzed schemes was implemented. The note was taken of the most important concepts related to married life and the interpretation of these definitions through the lens of Christian culture. The efficiency of formation family lexical competence by means of spirituality was designed.

Among the conditions that ensured the effectiveness of the communicative-activity approach during the study family vocabulary in the aspect of the problem, the necessity of the new reading the Holy Scriptures and the formation the appropriate system of exercises according to consistent algorithms of interpersonal interaction were developed. The stages of self-reflection that are related to the language material and own creative considerations were identified. Attention was drawn to the scheme of interrelated processes of word functioning and evolutionary processes as a whole. The picture of

the circle of prayer in the family's life was shown, its patterns and role were defined. A creative look at the application of modern IT in the context of studying family vocabulary was offered.

The conclusions about the perspective of using the communicative-activity approach and the possibility of intensifying the processes of assimilation of the studied units were made, for instance: modelling of personal and family situations; involvement in problem solving; making responsible decisions and gaining experience to avoid future mistakes and develop communication skills with your neighbour.

Key words: Christianity, family vocabulary, communication, communicative approach, lexical family competence, marriage.

Постановка проблеми. Сім'я як найперший інститут соціалізації особистості слугує для держави безперервним процесом розвитку людства та продовження роду. Такий своєрідний прообраз малої церкви за християнською релігією здатен забезпечувати моральне здоров'я її громадян та держави загалом. Наприклад: чоловік як священник є головою жінки; Ісус Христос – церкви; жінка (мати) є його помічницею (матушкою), а діти – прихожанами або паствою. Зважаючи на вищезазначений контекст інформації, вказуємо на перспективність досліджень, які розглядають чинники підтримки та розвитку родинної єдності, фактори подібного усвідомлення, закономірності їхнього вивчення та передачі від одного покоління до іншого. Позаяк, шлюб – це одне з семи таїнств, яке слугує засобом прояву любові, вдячності та перевіркою з витривалості та терпіння. Проте саме в атмосфері сім'ї закладено почуття повноти буття, всотування закономірностей життєдіяльності, спасіння для християнської душі.

Тобто, вивчення родинних лексичних номінацій у аспекті досліджуваного питання – це досить перспективний матеріал для впровадження новітніх методичних рекомендацій та психолого-педагогічної підтримки уроків української мови.

Аналіз досліджень. Л. І. Мацько з метою вдосконалення мовної культури апелює до найближчого та найріднішого кола, а саме: «Звертаюся до матерів і батьків. Заохочуйте дітей до вивчення рідної мови. Якщо навіть самі не зовсім добре знаєте її, навчайтесь разом. Діти пишатимуться вами» (Мацько, 2009: 566). Так, релігійне підґрунтя сумісних мовознавчих розвідок може слугувати життєдайним джерелом взаємозбагачення, розвитку та плекання кращих почуттів у родині. В. С. Мовчан розглядає любов як феномен невідчуженого спілкування та говорить про правомірне поширення цього поняття на інші явища, як-от: отчий дім,

рідну землю, природу тощо (Мовчан, 2007: 443; Барщевський та ін., 2010: 56).

Мета статті – розробити методику вивчення родинних лексем у контексті виховного потенціалу християнства (комунікативно-діяльнісний аспект) та підготувати рекомендації для практичного застосування в навчальному процесі сучасної школи.

Виклад основного матеріалу. Мудрість Біблії перекладено понад 1848 мовами й продиктовано досвідом поколінь (Докаш, 2012: 353). Тут засвідчено першооснову слова (Біблія, 2005: 1127) та надано зразок взаємостосунків у родині: «*Почувся голос із неба: це Син Мій улюблений, у Якому Моє благословення*» (Біблія, 2005: 1013–1014). Тобто: 1) займенник «мій» виражає духовну необхідність приналежності до родини; 2) прикметник «улюблений» – важливість батьківської любові; 3) іменник «благословення» – уміння тата й мами надихати своїх дітей та спонукати до кращого. У Євангелії від Матвія наголошено на необхідній відповідальності щодо вживання лексем, як-от: «*Кажу ж вам, що за кожне слово пусте, яке скажуть люди, дадуть вони відповідь судного дня! Бо зо слів своїх будеш виправданий, і зо слів своїх будеш засуджений*» (Біблія, 2005: 1026). Тобто характер сказаного має досить логічний і водночас виправданий взаємозв'язок (див. рис. 1).

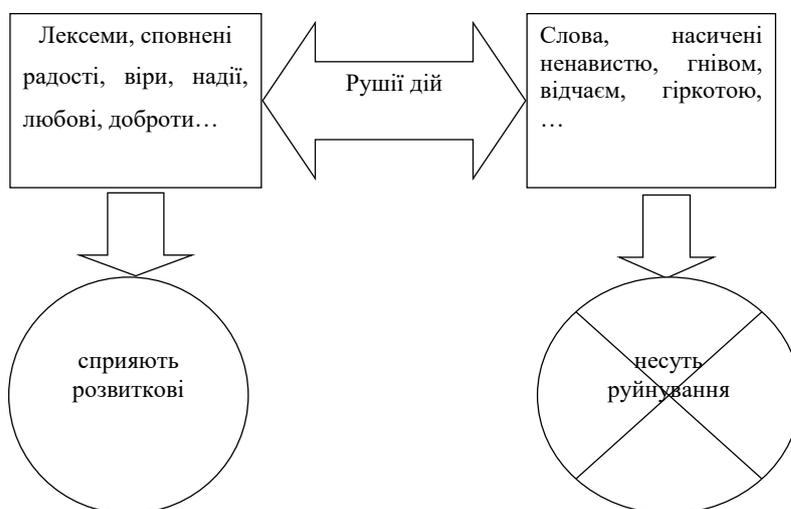

Рис. 1. Слова як рушії дії – прогресу/регресу

Такі позитивно- та негативно-конотовані родинні номінації мають однаково високу тенденцію впливу на особистість. Її закодовано у відповідних звертаннях, зауваженнях, висловлених до нащадків. Наприклад: наша донечка/синочок не могла/не міг так ... погано вчинити. Присвійний займенник «наш» у поєднанні зі зменшено-пестливими суфіксами наступних лексичних номінацій указують на приналежність і теплоту взаємостосунків, тоді як мовний коментар щодо поведінки дитини викладено пізніше. Зазначений лінгвістичний підхід у висловлюваннях старшого покоління містить досить потужну силу виховного впливу предків, їхню безумовну любов, схвалення та прийняття. Відбувається своєрідний спіралеподібний рух за відповідними еталонами, які ми отримуємо у спадок від батьків. За умови відсутності таких орієнтирів (з різних об'єктивних причин) констатуємо реальну можливість для використання духовного дороговказу, вербалізованого в молитві. Наприклад: «Отче наш», «Богородице, Діво, радуйся!..», «Символ віри», «Да воскресне Бог» та ін. Ці тексти є своєрідною опорою християнина, взірцем духовного спілкування з Творцем, самобутньою підтримкою в прагненні гармонізації стосунків (див. рис. 2).

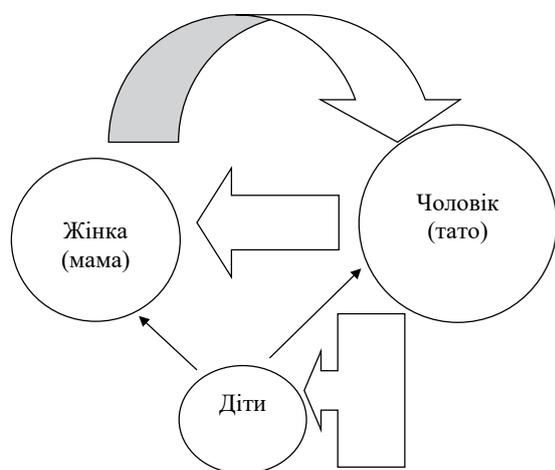

Рис. 2. Схема кругообігу молитви в родині

Пропонуємо для розгляду комунікативно-діяльнісний аспект вивчення родинних номінацій у світлі виховного потенціалу християнства, а саме:

– обговорити індивідуальний проєкт (із можливим використанням СІТ) асоціативно-семантичного грона: по-перше, виписати родинну лексичну номінацію (р. л. н.); по-друге, з'ясувати та законспектувати коло дотикових понять; по-третє, навести контекстуальні приклади з контексту із вказівкою на першоджерело. Для прикладу: 1) р. л. н. – батьки; 2) коло дотикових понять – пошана, повчання, наука, заповідь, охорона, світильник, послух, вінок, краса, керівництво, шлях, життя, розмова; 3) приклади з контексту: «Шануй батька й матір свою, щоб добре було тобі, та довголітнім був ти на землі» (Біблія, 2005: 73). У книзі притч Соломонових: «Слухай, мій сину, напучення батька свого, і не відкидай науки матері своєї, тому що це – хороший вінок для твоєї голови, і краса на шию твою» (Біблія, 2005: 596). Або: «Сину мій! Бережи заповідь батька свого, і не відкидай науки матері своєї; прив'яжи їх на серці своєму назавжди, повісь їх на шию свою. Коли ти підеш, вони будуть керувати тобою; коли ляжеш спати, будуть охороняти тебе; коли пробудишся, будуть розмовляти з тобою: Бо заповідь – світильник, настанови – світло, і напучливі повчання – шлях до життя...» (Біблія, 2005; с. 600);

– заповнити таблицю тематичних рубрик за зразком (див. Табл. 1):

– написати твір-роздум на одну із запропонованих тем: «Цінність батьківських настанов» або «Батьки як вихователі майбутніх поколінь», використовуючи цитати зі Святого Письма. Для прикладу: «Хто навчає свого сина, той буде мати допомогу від нього і серед знайомих буде хвалитися ним. Помер батько його – і ніби не вмирав, бо залишив по собі подібного собі; за життя своє він дивився на нього і втішався. І за смерті своєї не засмутився; для ворогів він залишив у ньому

Таблиця 1

Тематичні рубрики родинної лексики

№ з/п	Родинна лексична номінація	Дієслова-заборони	Дієслова-заклики до дій
1.	Батьки	Не насміхайся, не проклинай, не нехтуй, не злослов, не гордуй: «Око, яке насміхається з батька і нехтує покірністю до матері, виклюють круки, і пожеруть пташенята орлів!» (Біблія, 2005: 617); «Хто проклинає батька свого і матір свою, погасне світильник його серед темряви» (Біблія, 2005: 609).	Слухай, шануй: «Слухай батька свого, бо він тебе породив, і не гордуй, як постаріла мати твоя» (Біблія, 2005: 612); «Бог заповів: Шануй батька та матір: Хто злословить на батька чи матір, смертю помре» (Біблія, 2005: 1031) та ін.
2.

месника, а для друзів – того, що дає благодать. Той, хто потурає синові – буде перев'язувати рани його, а за будь-якого крику його, буде три-вожитися серце батька. Необ'їжджений кінь буває впертий, а син, залишений на свою волю, стає зухвалим» та ін. (Біблія, 2005: 664);

– розробити проєкт соціальної підтримки громадян із використанням відповідних родинних номінацій: «Чинить правосуддя та правду і рятуйте скривдженого від руки гнобителя, не ображайте і не гнобите прибульця, сироту та вдову, і невинної крові не розливайте на цьому місці» (Біблія, 2005: 749). Або: «Навчіться робити добро, шукайте правди, рятуйте пригнобленого, захищайте сироту та вдову» (Біблія, 2005: 681);

– провести дослідження взаємозв'язку між лексичними родинними номінаціями та виховним потенціалом праці: «Плекай дитя, і воно злякає тебе; грайся з ним, і воно засмутить тебе. Не смійся з ним, щоб не сумувати з ним і потім не скреготати зубами своїми. Не давай йому волі в юності і не потурай нерозумності його. Нагинай шию та ребра його, доки він молодий, щоб коли він стане затятим, не вийшов з-під контролю твого. Учи сина твого і трудися над ним, щоб не мати тобі смутку від непристойних вчинків його» (Біблія, 2005: 664);

– ток-шоу: «Про раціональність батьківського покарання в системі виховання молодого покоління»: «Карай сина свого, і він дасть тобі спокій, радість душі твоєї» (Біблія, 2005: 616). Соломон: «Хто жаліє різку свою, той ненавидить сина; а хто любить, той з дитинства його карає» (Біблія, 2005: 605);

– запропонувати схему аналізу родинних лексем та алгоритм із пошуку сімейного щастя: «Залишиць чоловік батька й матір, і пристане до дружини своєї, і стануть обоє вони одним тілом, так, що вони вже не двоє, але одна плоть. Отже, що Бог поєднав, людина не розлучить» (Біблія, 2005: 1036). Послання Петра про життя жінки: «... Ви, дружини, коріться своїм чоловікам, як Господові, бо чоловік, то – голова дружини...» (Біблія, 2005: 1212). Про ставлення чоловіків до жінок: «... і ви, чоловіки, поведіть розумно з жінками, немов із найнемічнішою посудиною, виявляйте їм честь, як співпадкоємицям благодатного життя, щоб не було вам перепон у молитвах» (Біблія, 2005: 12);

– виписати словосполучення, пов'язані з позитивними характеристиками відповідної родинної номінації. Побудувати синонімічні схеми краси/мудрості/доброти та ін. для тендітної/сильної статі: «Нехай буде окрасою їм не

зовнішнє заплітання волосся, не золоті убори чи ошатність в одязі, але захована людина серця в нетлінність лагідного й мовчазного духу, що дорогоцінне перед Богом» (Біблія, 2005: 1212). Або: «Хто знайшов (добру) дружину, той знайшов благо та отримав благодать від Господа. (Хто виганяє добру дружину, той виганяє щастя, а хто тримає перелюбницю – божевільний і нечестивий)» (Біблія, 2005: 608). Ще: «Мудра жінка будує свій дім, а безумна зруйнує його своїми руками» (Біблія, 2005: 605). Та: «Люб'язність дружини улестить її чоловіка, і розсудливість її поправить кості його... Лагідна дружина – дар Господа, і немає ціни вихованій в благості душі. Благодать на благодать – дружина сором'язлива, і немає гідної міри для стриманої душі» (Біблія, 2005: 662). Також: «Щасливий чоловік доброї дружини, і число днів його – подвійне. Добра дружина радує свого чоловіка і літа його наповнить світлом; добра дружина – щаслива доля, яку дано тим, хто боїться Господа; з нею у багатого і бідного – серце задоволене і обличчя повсякчас веселе» (Біблія, 2005: 661);

– з'ясувати лексичне значення родинних номінацій за тлумачним словником: «Діти перелюбників будуть недосконалі, і насіння беззаконного ложа зникне. Якщо і будуть вони довгожителлями, але будуть шануватися за ніщо, і пізня старість їхня буде без пошани. А якщо скоро помруть, не матимуть надії і розради в день суду; бо жахливий кінець неправедного роду» (Біблія, 2005: 631). Або: «Родюча безліч нечестивих не принесе користі, і перелюбні гілки не дадуть коренів непо-рушиного існування; і хоча на час позленіють на гілках, але, не маючи твердості, порушаться від вітру і поривом його будуть викоренені; неміцні гілки переламаються, і плід їхній буде марний, незрілий для їжі і ні до чого непридатний; бо діти, народжені від незаконного співжиття, – свідки розпусти проти батьків під час їхнього допиту» (Біблія, 2005: 631);

– здійснити лінгвістичну спробу вирішення сімейних негарздів, а саме: виписати негативно-коатовані характеристики відповідних родинних номінацій та дібрати до них антоніми. Для прикладу: сварлива – привітна: «Безперервна мжичка та сварлива дружина рівні: хто хоче приховати її, той хоче приховати вітер і масть в правій руці своїй, що дає знати про себе» (Біблія, 2005: 614). Або: «Краще жити в кутку на даху, ніж зі сварливою жінкою в спільному домі» (Біблія, 2005: 610). Чи: «Краще жити в пустинній країні, ніж зі сварливою та сердитою жінкою» (Біблія, 2005: 610). Ще: «Хвороба для серця і печаль – дружина, рев-

нива до іншої дружини, і бич мови її, до всіх цілить. Велика досада – дружина, яка віддана пияцтву, і яка не приховає свого сорому». «Син безумний – загибель для батька свого, а жінка сварлива – стічна труба. Хата її маєток – спадщина від батьків, а жінка розумна – від Господа» (Біблія, 2005: 609);

– аргументувати символізм указаних родинних номінацій: «Блудниця – глибока прірва, і чужа дружина – тісна криниця; вона, як розбійник, сидить у засідці і примножує зlodіїв поміж людьми» (Біблія, 2005: 612). Або: «Не дивися на красу людини і не сиди серед жінок: бо як з одягу виходить міль, так від жінки – лукавство жіноче» (Біблія, 2005: 647). Ще: «Глибока прірва – Уста коханки: на кого Господь має гнів, той впадає туди» (Біблія, 2005: 611);

– визначити коло переносного значення досліджуваних одиниць: «(Не слухай улесливої жінки); бо мед виллюють уста чужої дружини, і м'якшою від єлею її мова; але наслідки від неї гіркі, мов полин, гострі, як меч гострий для двох; ноги її до смерті спускаються, стопи її досягають пекла» (Біблія, 2005: 599); «Цнотлива дружина – вінець для чоловіка свого; а ганебна – як згніль в його кістках» (Біблія: 600);

– простежити особливості християнської етики та моралі за функціональним контекстом родинних номінацій: «Хто чинить перелюб, той не має розуму; він знищує душу свою; хто робить це: побої та сором він знайде, а ганьба його не зітреться, тому що ревності – це лютя чоловіка, і не змилюється він у день помсти, не прийме та не схоче ніякого викупу, скільки б він не примножував дарів» (Біблія, 2005: 600). Або: «Не зажадай краси її в серці своїм (щоб не бути схопленим своїми очима), і нехай не захопить вона тебе віями своїми; тому що через блудну дружину збіднієш до шматка хліба...» (Біблія, 2005: с. 600). Еклезіаст: «Насолоджуйся життям з жінкою, яку ти кохаєш, у всі дні суєти твоєї, і яку дав тобі Бог під сонцем на всі дні марноти твоєї, тому що це – твоя доля в житті та в праці твоїй, якою ти працюєш під сонцем» (Біблія, 2005: 617:618).

– визначити стиль мовлення, мовні засоби та семантичне навантаження родинних номінацій: «Пий воду з твоєї водойми і, яка тече з твоєї криниці. Нехай (не) розливаються джерела твої по вулиці, потоки вод – площами; Нехай вони будуть належати тобі, а не чужим із тобою. Хай твоє джерело буде благословенне, і радий жінкою юності твоєї, люб'язною ланою та сарною: груди її на тебе уповають повсякчас, коханням її насолоджуйся постійно. Для чого тобі, сину мій, захоплюватися блудницею, і пригортати груди чужинки?

Беззаконного спіймають його беззаконня, і в кайданах гріха свого він буде затриманий: помирати без настанови, і від безмежності безумств своїх загубиться» (Біблія, 2005: 599);

– установити назви родинних номінацій, з'ясувати основну думку та стиль висловлювання наведених фрагментів: «Свої уста вона відкриває з мудрістю, і милостива наука на язиці її. Вона спостерігає за господарством у домі своєму і не їсть хліба святковості. Встають діти, і хвалять її, – чоловік говорить: «Багато було жінок добродішних, але ти перевершила всіх їх ... краса то омана, а врода марнота, але дружина, що боїться Господа, гідна хвали» (Біблія, 2005: 617-618). Або: «Діти і побудова міста увічнюють ім'я, але краще того й іншого є дружина, якій нічим дорікати» (Біблія, 2005: 72). Ще: «Спадщина Господня: діти; нагорода від Нього – плід лона» (Біблія, 2005: 589);

– дослідити взаємозв'язок родинних лексем із відповідними лініями небесних покровителів, наприклад: 1) за будь-яких сімейних проблем заведено звертатися з молитвою до святої Ксенії Петербурзької; 2) про здоров'я дітей молять великомученицю Катерину та святого праведного Симеона Богоприємця; 3) з метою влаштування дітей у суспільстві, одруження, позбавлення від матеріальних труднощів благають святого Миколая Чудотворця, Спиридона Тримифундського, святого Митрофана Воронежського; 4) про допомогу в навчанні – преподобного Сергія Радонезького, Іоана Кронштадського; 5) за умови невідомого місцезнаходження дітей молять преподобне подружжя Ксенофонта та Марії; 6) за безвісти зниклих і померлих дітей – Євстафія Плакиду; 7) про заступництво в шлюбі – святих праведних Богоотців Іоакима та Анну, преподобного Кирила та Марію Радонезьких, святого Петра та Февронію Муромських, святого великомученика Прокопія, святого апостола Симона Зилоту; 8) про повернення чоловіка, який знаходиться в дорозі, – сорок мучеників Севастійських; 9) за сімейних негараздів звертаються до святих мучеників Гурія, Самона та Авива тощо;

– здійснити саморефлексію міркувань до та після проведеної системи занять;

– виписати життєві ситуації та тексти відповідних молитов, які містять лексичні родинні номінації, наприклад:

Молитва за батька та матір

Господи Боже мій, Ісусе Христе!
Почуй молитву мою про батьків
моїх (імена). Даруй їм
однорідність і любов у всі дні

*життя їх. Зміцни тіла їх у здоров'ї,
нехай послужать Тобі справами
милості і Євангельського добра.
Навчи мене завжди бути слухняним (-ною)
батьківському слову, спаси мене від
лицемірства і лукавства в
стосунках із ними і не позбав нас
всіх виправдань на Страшному Суді
Твоєму. Амінь.*

Висновки. Таким чином, вивчення родинних номінацій у контексті виховного потенціалу християнства (комунікативно-діяльнісний аспект) має досить потужні методичні резерви для розробки та впровадження відповідних новітніх рекомендацій у світлі вказаного підходу і формування лексичної родинної компетенції старшокласників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового завета. Киев. : Издания Свято-Успенской Почаевской Лавры, 2005. 1346 с.
2. Докаш В. І. Загальне релігієзнавство : навчальний посібник. 2-ге вид., доopr., доп. Чернівці : Наші книги, 2012. 784 с.
3. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.
4. Мовчан В. С. Етика : навчальний посібник. 3-ге вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2007. 483 с.
5. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи християнської етики. 1–11 класи. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. 160 с.

REFERENCES

1. Byblyia. Knyhy Sviashchenoho pysanyia Vetkhoho y Novoho zaveta [Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. Kyiv: Yzdanyia Sviato-Uspenskoï Pochaevskoi Lavry, 2005. 1346 p. [in Russian].
2. Dokash V. I. Zahalne relihiieznavstvo: navchalnyi posibnyk [General Religious Studies]. 2-he vyd., doopr., dop. Chernivtsi: Nashi knyhy, 2012. 784 p. [in Ukrainian].
3. Matsko L. Ukrainska mova v osvithnomu prostori: navchalnyi posibnyk dlia studentiv-filolohiv osvithno-kvalifikatsiinoho rivnia "mahistr" [Ukrainian language in the educational space: a textbook for students-philologists of educational and qualification level "Master"]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2009. 607 p. [in Ukrainian].
4. Movchan V. S. Etyka: navchalnyi posibnyk. [Ethics: Tutorial]. 3-tie vyd., vypr. i dop. Kyiv: Znannia, 2007. 483 p. [in Ukrainian].
5. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Osnovy khrystyianskoi etyky. 1–11 klasy [Curriculum for general educational institutions. Fundamentals of Christian Ethics. Grades 1–11]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia", 2010. 160 p. [in Ukrainian].